

”Hip to be crip?”

Om cripteori, sexualitet och personer med intellektuell funktionsnedsättning

PÅ SENARE TID har cripteoretiska begrepp och perspektiv börjat användas av både aktivister och forskare som studerar funktionsnedsättningar, framförallt i USA och England men likaså i Sverige (t.ex. Berg & Grönvik 2007; Ericson 2010; Rydström 2009, 2010). Begreppet ”crip” har paralleller till queer, som numera är så välanvänt och bekant i Sverige att även politiker säger sig vara ”queer”.¹ Båda handlar om dialektiken mellan det ”normala” och det ”onormala”, med en viss skillnad på fokus. Utifrån queerperspektiv granskas dialektiken på sexualitetens område och med hjälp av cripteori fokuseras ”funktionsnedsatt” kontra ”funktionsfullkomlig”. Båda orden är från början aggressiva, poängterar cripteoretikern Robert McRuer (2006), och har använts som skällsord och negativa tillmälen. Men genom att ta makten över ordet och göra det till sitt eget kan perspektivet vändas, och man kan omfamna sitt stigma (Goffman 1973; Rydström 2010). Då criperspektivet hittills främst använts vid fysiska funktionsnedsättningar avser följande artikel att granska dess tillämpbarhet på sexualitet och intellektuell funktionsnedsättning.² Kan criperspektiv oproblematiskt användas även inom detta område?

Med hjälp av perspektiv som befinner sig i ett gränsland mellan queer och crip analyseras den så kallade "normaliseringsprocessen" som innefattar de socialpolitiska reformer som genomfördes i Sverige och övriga skandinaviska länder på 1970-talet. Vad innebär egentligen normaliseringsprocessen för sexualiteten hos personer med intellektuell funktionsnedsättning? Hur definieras "normal" sexualitet, och skiljer sig i så fall denna från synen på sexualiteten hos personer med intellektuell funktionsnedsättning? Artikeln syftar dessutom till att knyta cripteoretiska perspektiv till den interaktionistiska teorin om sexuella script (Gagnon & Simon 2005), genom att synliggöra det restriktiva script som riktas gentemot personer med intellektuell funktionsnedsättning.

Cripteorins framväxt

Cripteori bygger vidare på queerteorins normkritiska tradition, bland annat genom dess starka koppling till aktiviströrelser som startats upp utifrån upplevelser av samhälleliga och sociala orättvisor. Den mest signifikanta likheten mellan crip och queer är den radikala kritiken av normalitetsbegreppet (Sandahl 2003). Men i stället för att ifrågasätta heterosexualiteten vänder den blicken mot hur kroppslig funktionsfullkomlighet skapas och ifrågasätter dess naturlighet (Berg & Grönvik 2007:5). Precis som queerteorin problematiserar heterosexualiteten istället för homosexualiteten, är det funktionsdugligheten som granskas med hjälp av cripteori. Varför är en "perfekt" och funktionsduglig kropp bättre och mer åtråvärd än en annan? Vad är egentligen en normal kropp? Varför ska döva opereras till att bli hörande med ny teknik? Är det självklart bättre att lämna en subkultur bestående av människor med liknande livsvillkor och gemensamt språk, teckenspråket, och övergå till att tillhöra "de hörande"?

Forskaren Robert McRuer skriver i sin redan klassiska bok *Crip Theory: cultural signs of queerness and disability* (2006) att liksom med queer är valet av begreppet cripp menat att vara provokativt. ”Crip” är en förkortning av cripple, dvs. krympling, och ett starkt nedvärderande ord. Istället för att bli tilltalad som något annorlunda, ”funktionsnedsatt”, ”mongo” eller ”cp”, kan man istället själv välja att kalla sig cripp och känna sig stolt. Historikern Jens Rydström (2009) påpekar att man som funktionsnedsatt kan använda ordet och visa upp sitt stigma, inte gömma undan det eller skämmas. Man söker då inte tolerans, utan vill omfamna och ta sitt stigma till sig. På liknande sätt används uttrycket ”hip to be cripp” i titeln på denna artikel för att markera den positiva ton det kan innebära att ta makten över andras uppfattningar och uttryck om sig själv.

Rydström (2009, 2010) poängterar att funktionsnedsättning enbart kan finnas som en kontrast till funktionsfullkomlighet. Men denna är en icke-identitet som utgör normen, och kan därför inte urskiljas som en specifik position (Berg & Grönvik 2007). Det ”normala” kan bara finnas om något annat är ”onormalt”. McRuer (2006) anser därför att cripp är en tagen position, ett kritiskt ifrågasättande av normen och av hur vårt samhälle privilegierar idén om en viss kropp. Funktionsfullkomlighet är därmed möjlig att kritisera och ifrågasätta utifrån positionen ”critical disability”, vilket Berg och Grönvik översätter som ”medvetet funktionshinderskap”. Till skillnad från identiteten funktionsnedsatt, som innebär ett ofrivilligt utanförskap, är en medveten identifikation med utanförskapet en möjlig position från vilken det går att kritiskt granska normen (McRuer 2006; Berg & Grönvik 2007). McRuer (2006:2) lyfter fram ett resonemang kring det han kallar ”compulsory able-bodiedness” (obligatorisk funktionsfullkomlighet) och som han menar i sig producerar *disability*.³ I det icke uttalade om kroppars förmågor för-

väntas således en funktionsfullkomlig kropp vara normen (Ericson 2010). Därför kritiserar cripteori de normer som utgör gränserna för ”normaten”, ett annat ord som ofta används inom cripteori och som betecknar idén om den funktionsfullkomliga individen (Garland-Thomson 1997; McRuer 2006). För att garantera normatens överlevnad lär sig samhället att tolerera det avvikande till en viss gräns, dvs. normatens identitet blir flexibel. Flexibiliteten är nödvändig för att upprätthålla dikotomin normal-onormal, funktionsnedsatt-funktionsfullkomlig.

McRuer (2006) fastslår också att det inte är möjligt att tala om *de funktionsnedsatta* som grupp, även om inte heller han skiljer på olika slags funktionsnedsättningar eller särskiljer fysiska från intellektuella. Skillnaderna mellan en person som har en fysisk funktionsnedsättning jämfört med en person som har begränsningar i det abstrakta tänkandet, i att förstå förlopp och sammanhang och gällande sin kommunikationsförmåga är givetvis stor. Samtidigt ställer sig cripteorin skeptisk till institutionaliserade kategorier med tydliga gränsdragningar sinsemellan (Berg & Grönvik 2007). På liknande sätt har jag tidigare konstaterat (Löfgren-Mårtenson 2005a:220) att det finns en mångfald uttryck inom gruppen i en studie där unga med intellektuell funktionsnedsättning själva beskriver sina möjligheter och hinder för kärlek och sexualitet:

I den brytpunkt av samhälleliga övergripande förändringar, olika sociala förutsättningar och individuella variationer som nu existerar framträder de olika personerna med utvecklingsstörning alltmer tydligt, var och en för sig och på sitt sätt, och vill vara med och skapa sina egna förutsättningar. Vid slutstationen av den här forskningsresan finns inte, och har aldrig funnits, någon given grupp som kan kallas ”de utvecklingsstörda”.

Från institution till gruppboende – ett normaliserat liv?

Historiskt sett har sexualiteten hos personer med intellektuell funktionsnedsättning knutits an till problematiska uttryck (t.ex. offentligt och distanslöst onanerande), medan normatens sexualitet hör till det socialt accepterade (heterosexuellt samlag som leder till familjebildande). I början av förra seklet växte de flesta människor med intellektuell funktionsnedsättning upp och levde på stora enkönade institutioner, oftast belägna en bit utanför det övriga samhället, omgärdade av höga murar. Institutionerna upprättades som ett resultat både av samhällets omsorg om och kontroll av s.k. avvikande personer (Engwall 2000; Foucault 1976/2002; Färm 1999). Omsorgen bestod i att man utifrån filantropiska idéer anlade ett rehabiliterande perspektiv och strävade efter att ”bota” funktionsnedsättningar (Peterson 1996). Genom särskild utbildning och en kristen uppfostran skulle ”handikappproblemet” minskas och därmed samhällets försörjningsbörda. Dessutom blev diagnoser och medicinering ett sätt att hantera mänskliga problem och ett slags ”vetenskapliggörande” av samhällets hjälpsystem. Men institutionerna hade som nämnts också att göra med det svenska samhällets kontroll av sexualiteten hos människor som betraktades som missanpassade eller annorlunda. Det bedömdes som viktigt att kontrollera fortplantningen, då sociala problem ansågs gå i arv och personer med ”sämre gener” därmed inte skulle föda barn (Engwall 2000; Jönsson 2000). För att bli utskriven från en institution var de intagna därför oftast tvungna att låta sterilisera sig. Vi kan konstatera att utifrån ett criperspektiv var detta ett markant sätt att urskilja ”utvecklingsstördas” sexualitet från ”normatens”.

I slutet av 1960- och början av 1970-talet förändrades livsvillkoren radikalt för personer med funktionsnedsättningar i samband med samhälleliga reformer rörande integrering, delaktighet och

normalisering (Gustavsson 1996/2001). Det ansågs nu bättre för barn att växa upp i en familj, med sina närmaste omkring sig, än på en anstalt eller specialskola (Tøssebro 1996). Så småningom utvecklades därför de stora vårdhem och specialsjukhus som byggts upp, och de flesta som är födda i Sverige på 1970-talet och framåt har vuxit upp i en familj och gått i integrerad barnomsorgs- och skolverksamhet (Tideman 2000). När det är dags att flytta hemifrån är det numera till hemliknande gruppboenden med plats för 4–6 personer.

Forskning visar att strävan mot normalisering och integrering inte infriats helt i praktiken (Tideman 2000). Kritiker menar att en av svårigheterna med att förverkliga lagstiftningens intentioner handlar om det stora antal hjälparpersoner som finns omkring personer med funktionsnedsättning i vardagen (Peterson 1996). I praktiken är det personalen som får en bestämmande roll i den funktionsnedsattes liv, istället för den enskilde själv som lagstiftningen anger. Peterson (1996:221) anser att detta ”osynliga, subtila nätverk bestående av vårdprofessionella [...] förvaltar de gamla patriarkala, repressiva och filantropiska traditionernas grundläggande människosyn”. Utifrån cripteoretiska perspektiv och begrepp som synlighet, aktörskap och stigmahantering är detta angeläget att uppmärksamma.

Annan forskning visar tvärtom på positiva resultat, vilket gör att Gustavsson och Söder (1990) menar att effekterna av den samhälleliga integreringen snarare ”beror på”, då det saknas entydiga resultat. Integreringen har haft olika betydelse och genomförts på skilda sätt och med skiftande grad av entusiasm på olika ställen. Dessutom har den genomförts med varierande kompetens i skilda miljöer. Numera används begreppet inkludering alltmer, främst som en markering att samhället bör markera allas tillhörighet. Människor

med funktionsnedsättningar ska inte integreras i samhället, eftersom de redan *är* där. Det skulle i så fall även kunna innebära att den synlighet, som cripteorin poängterar, nu också innefattar personer med intellektuell funktionsnedsättning. Men är det så?

Nya utmaningar eller nya murar?

Normaliseringsideologin innebar även att personer med intellektuell funktionsnedsättning ska ha rätt till tillfredsställande sexuella upplevelser, som alla andra (t.ex. Held 1992). Hur ser det då ut i dag när det gäller sexualiteten? Lever människor med intellektuell funktionsnedsättning ett liv likt ”alla andras” när det gäller privat- och familjelivet? Om ”normala levnadsförhållanden” innebär att leva i heterosexuella parrelationer och/eller i familj, visar sig de sociala relationsmönstren skilja sig avsevärt åt för personer med intellektuell funktionsnedsättning, både i Sverige och internationellt (Brown 1994; Löfgren-Mårtenson 2005a). Fortfarande lever exempelvis de flesta svenska vuxna människor med intellektuell funktionsnedsättning i grupper som de inte själva valt, istället för i par eller familj (Tideman 2000).

I kölvattnet efter normaliseringsprocessen uppkommer nya utmaningar för förståelsen och acceptansen av sexualiteten hos personer med intellektuell funktionsnedsättning. Specialpedagogen Barbara Ludlow (1991) påpekar att varken den empiriska forskningen om olika sexuella uttryck, erfarenheter och handlingar eller utvecklingen av passande modeller kring förmedling av sex- och samlevnads-kunskap har hållit samma takt som de nya synsätten och levnadssätten kräver. Istället visar forskning på omgivningens ambivalens till sexualiteten hos personer med intellektuell funktionsnedsättning, där oro och ansvarskänsla paras med kontroll och tveksamhet inför vad som kan tillåtas (Löfgren-Mårtenson 2005a, 2005b). En för-

klaring är att personal i stor utsträckning saknar riktlinjer, handledning och utbildning, som ger möjlighet att kritiskt granska vad som anses vara "normala" respektive "onormala" uttryck för sexualiteten. Och när personalen inte har andra erfarenheter att jämföra med än sina egna, och definierar dessa som självklart normala, är risken stor att dominerande och kontrollerande förhållningssätt uppstår (Mallander 1999; McConkey & Ryan 2001).

Mycket tyder dessutom på att normaliseringsprincipen utifrån ett genusperspektiv präglas av ett inbyggt stereotypt könstänkande (Atkinson & Walmsley 1995; Brown & Smith 1992/1998; Walmsley 1993; Williams 1992). En bidragande orsak kan vara en strävan efter att personer med funktionsnedsättningar inte på något sätt ska avvika från normen. Om normen innehåller en traditionell syn på manlighet och kvinnlighet får det till konsekvens att det blir ännu svårare för en man eller kvinna med intellektuell funktionsnedsättning att bryta mot denna. Institutionsepokens strikta uppdelning mellan könen och repressiva syn på relationer och föräldraskap påverkar fortfarande dagens kvinnor och män med intellektuell funktionsnedsättning, menar flera kritiker (Atkinson & Walmsley 1995). På grund av omgivningens långa tradition av negativ inställning ser exempelvis många kvinnor med intellektuell funktionsnedsättning negativt på sina möjligheter till att bli föräldrar (Barron 2002; McCarthy 1999). Även om det är svårt att uttala sig entydigt om det svenska samhällets inställning till föräldraskap och intellektuell funktionsnedsättning, är den troligen mer positiv idag än för några decennier sedan (Ahlm 2000). Vi vet dock fortfarande ytterst lite om i vilken utsträckning människor med intellektuell funktionsnedsättning skaffar barn, och hur det i så fall går för dessa familjer. Det beror bland annat på att det är svårt att tydligt avgränsa gruppen, då de som blir föräldrar ofta har en lindrig intellektuell

funktionsnedsättning som i vissa fall dessutom inte alltid är klart diagnostiserad (Kollberg 1989; Socialstyrelsen 2005).

Normaliseringsprocessen tycks således bara på ytan ha påverkat de sexuella förutsättningarna för personer med intellektuell funktionsnedsättning (Löfgren-Mårtenson 2005a:214). I praktiken är de hänvisade till vad personal och anhöriga anser vara normalt och acceptabelt sexuellt beteende. Som en konsekvens av det dagliga hjälpbehovet finns inte heller några förutsättningar för en privatsfär, där sexualiteten kan uttryckas på ett socialt accepterat sätt i samma utsträckning som för andra. Detta går att koppla ihop med teorin om sexuella script, som även den kan användas för att analysera den s.k. normala sexualitetens normsystem.

Det restriktiva scriptet

Fortfarande anses de amerikanska sociologerna John Gagnon och William Simon (2005) som innovativa och banbrytande genom att de på 1970-talet placerade in sexualiteten inom sociologiska och socialkonstruktivistiska ramar. Drivkraften i deras arbete bestod i att flytta ut studiet av sexualiteten från det specifika till det allmänna, dvs. att sexualiteten skulle studeras på samma sätt som andra sociala fenomen. De hävdade att sexualiteten är ett inlärt beteende och därför kan, och bör, studeras som alla andra inlärdade beteenden. Det är bara för att sexualiteten har ansetts vara så speciell som vi också har uppfattat att det finns behov av speciella teorier för att studera den. Hur vi teoretiserar om sexualiteten har därmed att göra med hur vi ser på samhället och kulturen i övrigt. Gagnon och Simon avmysifierade sexuella beteenden och avlivade myten om den ”naturliga sexualiteten”. Istället poängterade de att beteenden har sin förklaring genom en kontinuerlig process och i samspel med omgivningen där barnet införlivar de värderingar och normer som gäller i samhället.

Gagnon och Simon utvecklade teorin om sexuella script, som förenklat handlar om att vi lär oss ett manus för sexualitetens när, var, hur, med vem och varför (Gagnon 1990; Gagnon & Simon 2005). Detta manus om hur vi ska förhålla oss till sexualiteten innefattar tidstypiska kulturella och samhällseliga normer och värderingar. Sexuella aktiviteter sker därför aldrig i ett vacuum, utan i en kulturell kontext vilket också innebär att scripten aldrig är statiska utan ständigt förändras. Likaså ser scripten olika ut beroende på vem eller vilka de riktas gentemot. Exempelvis tycks sexuella script som riktas till personer med intellektuell funktionsnedsättning vara mer restriktiva än de som riktas till normaten (Löfgren-Mårtenson 2005a, 2009b). En förklaring kan vara att personalens ansvarskänsla leder till kontroll i avsikt att förhindra att något ”ont” ska inträffa. En kvinnlig anställd berättar i en intervjustudie om de dilemman personalen kan ställas inför:

Det är sexet det handlar om. Bli dom förälskade och INTE har sex, så är det jättemysigt säkert. Men ska dom till och krångla och kladda och sänt, så :”oj, oj, oj”... Då är det nog inte lika mysigt längre. Det går en klar gräns då... mellan förälskelse utan sexualitet, förälskelse med sexualitet eller sexualitet för sig... ja, det är det ju inte tal om (skratt)!

(Löfgren-Mårtenson 2005a:121)

På grund av oron för de ”mörkare” sidorna av sexualiteten beskyddas ungdomar och unga vuxna med intellektuell funktionsnedsättning från sex och ges sällan möjligheter att träffas på egen hand, utan personal eller andra vuxna.

Ett annat exempel på det restriktiva sexuella scriptet är den bris-

tande sexualundervisningen i särskolan. I en pilotstudie där särskolelever intervjuas framkommer att flera är osäkra på om de haft sexualkunskap överhuvudtaget, och många är undrande över vad ämnet egentligen innebär (Löfgren-Mårtenson 2011). De elever som har haft sexualkunskap berättar att fokus läggs på hur man skyddar sig mot oönskade graviditeter, könssjukdomar och sexuella risksituationer. Samtidigt visar intervjuerna att många har en otidlig bild av hur fortplantning går till. En artonårig tjej som går i en verksamhetsträningsklass, redogör för förloppet:

Det är kvinnan och mannen. Han har en snopp. Och sen är han nära mammans mage. Och sen knäcks ägget i mammans mage och kommer ut! På olika sätt, härifrån (pekar mellan benen) eller härifrån på magen. (Löfgren-Mårtenson 2011:9, egen övers.)

En norsk studie har visat att skolan generellt sett fungerar som en ”heterofabrik”, där normer för vad som är s.k. ”goda liv” skapas genom styrdokument, läromedel, undervisning och sociala aktiviteter (Røthing & Svendsen 2010). När det gäller särskolan visar det sig att personalen ofta anser att den intellektuella funktionsnedsättningen i sig är tillräckligt annorlunda i förhållande till icke-funktionsnedsatta (Löfgren-Mårtenson, 2009b). Om då även sexualiteten skulle avvika från normen så blir det en avvikelse för mycket. Konsekvensen blir att unga homosexuella med intellektuell funktionsnedsättning riskerar att osynliggöras, och att det blir svårare för dem än för andra att finna förebilder eller leva på ett annat sätt än normen (Abbott & Howarth 2005; Löfgren-Mårtenson 2009b). En nittonårig kille som går i en yrkesträningsklass, där man faktiskt har tagit upp ämnet, säger lättad:

Ähm... vi tog upp lite sånt också [...] Det var bra för jag har själv... varit ihop med en kille tidigare.

(Löfgren-Mårtenson 2011:11, egen övers.)

En förklaring till det heteronormativa förhållningssättet är att skolans pedagoger sällan ges fortbildning i ämnet sex- och samlevnad, vilket gör att deras egna referensramar okritiskt ligger till grund för undervisningens innehåll och utformning (Hällö 2010). Och eftersom man idag inte talar om förbud, utan om ansvar för de ungas väl, är man som ung med intellektuell funktionsnedsättning hänvisad till vad personal och anhöriga anser är normalt och accepterat sexuellt beteende (Löfgren-Mårtenson 2011). Framförallt handlar detta om vad omgivningen anser är normalt beteende för personer med intellektuell funktionsnedsättning. Hur kan detta analyseras med hjälp av perspektiv som befinner sig i gränslandet mellan queer och crip?

Könlös och avsexualiserad?

Personer med intellektuell funktionsnedsättning tycks vara crip beträffande deras intellektuella funktionsförmåga, samtidigt som deras sexualiteter är queer, dvs. bryter mot normen om vad som anses vara "normal" sexualitet. Förutom att de flesta inte lever i heterosexuella parrelationer, har barn och familj, visar tidigare forskning att sexualiteten sällan inkluderar samlag (Löfgren-Mårtenson 2005a). Istället förekommer en mängd olika sexuella uttryck, variationer och riktningar, där flertalet förvisso lever själva, men likväl har sexuella upplevelser och erfarenheter (ibid.).

Ändå sker en avsexualisering av personer med intellektuell funktionsnedsättning. Via det restriktiva sexuella script som riktas mot personer med intellektuell funktionsnedsättning har vi konstaterat

att sexualiteten inte bör leda till barn, inte innebära one-night-stands, inte innehålla homo- eller bisexuella relationer, inte innefatta relationer med stor åldersskillnad, vara alltför ”pang på rödbetan” etc. Dessa sexuella uttryck, beteenden och riktningar skulle bryta mot normen som anger hur man anser att personer med intellektuell funktionsnedsättning ska uttrycka sin sexualitet. Förvisso visar forskningssammanställningar av unga och sexualitet att den s.k. ”goda sexualiteten” generellt sett förespråkas för unga (Forsberg 2006), vilket kritiserats av bland andra queerforskaren Don Kulick (2005b). Men detta blir således ännu tydligare när det gäller unga med intellektuell funktionsnedsättning, där sexuella variationer och uttryckssätt som faller utanför normen uppfattas som ett problem bland personal inom omsorgs-, habiliterings- och särskoleverksamheter (Brown 1994; Löfgren-Mårtenson 2005a, 2009a; Nordeman 2005; Thompson 1994). Dessutom visar forskning att eventuella partner till unga med intellektuell funktionsnedsättning granskas utifrån uppfattningen att det är viktigt att pojk- eller flickvännen ska ”vara bra” för den andre (Löfgren-Mårtenson 2005a). Vad som menas och vem som avgör det är oklart.

Den beroendesituation man befinner sig i på grund av funktionsnedsättningen gör att man inte kan protestera, revoltera eller göra saker ”i smyg” som andra ungdomar. Därtill är det överhuvudtaget svårare att uppnå en vuxenposition, oavsett ålder (se t.ex. Brown 1994). En ung man, Kristian, berättar att hans föräldrar har sagt vilka flickor de tycker det är lämpligt att han umgås med. Dessutom måste han fråga flickans föräldrar om de får vara tillsammans. Kristian förklarar:

Sen får man ju fråga dom... hennes föräldrar... om hon får. Min flickvän bodde hemma och då måste man fråga föräldrarna... Och

veta hur gammal hon är... fast det vet jag inte... Men... hon måste vara... nitton. Det gör inget om det skiljer lite. (Löfgren-Mårtenson 2005a:113)

Den intellektuella funktionsnedsättningen leder också till olika grad av begränsad förmåga till "timing", dvs. svårigheter att veta när det är socialt accepterat att flirta, ta sexuella initiativ och att överhuvudtaget uttrycka sexuella känslor och behov. Bland unga med intellektuell funktionsnedsättning kan det dessutom handla om att ha förmåga att ge uttryck för sin attraktion gentemot "rätt" potentiell partner.

Överhuvudtaget blir det tydligt att anhöriga och personal överhuvudtaget ofta ser sexualiteten hos personer med intellektuell funktionsnedsättning som annorlunda än deras egen, och det har uppstått två kategoriseringar: en som gäller "utvecklingsstördas sexualitet" och en annan för "andras sexualitet" (Mallander 1999; Sundet 1997). "Utvecklingsstördas sexualitet" ses då som onaturlig och offentlig, medan den egna ses som naturlig och privat (Sundet 1997). Som en följd av funktionsnedsättningen är personer med funktionsnedsättning många gånger exponerade för insyn i det privata i princip dygnet runt, och beteenden och uttryck "mäts" då utifrån personalens uppfattningar och bilder av s.k. normal sexualitet. Avvikelser från normen tolkas som perversiteter, ofullgångna känslor etc. Men samtidigt, genom att uttrycken förklaras orsaksmässigt, så blir det "onormala" också accepterat med hänsyn till den intellektuella funktionsnedsättningen (Mallander 1999). På så sätt fastställs en uppfattning om en slags "typsexualitet" för personer med intellektuell funktionsnedsättning.

Ytterligare kategoriseringar kan kopplas till kön, där synen på unga kvinnor respektive män med intellektuell funktionsnedsätt-

ning skiljer sig åt. Männen ses i större utsträckning som ”översexuella” och kvinnorna som mer ”asexuella”, eller åtminstone ointresserade av sexualitet och som potentiella offer i sexuella risksituationer (Löfgren-Mårtenson 2005b; McCarthy 1999). Pornografikonsumtion, distanslöst onanerande och utövande av sexuella kränkningar och övergrepp framkommer i beskrivningar om män med intellektuell funktionsnedsättning, men sällan gällande kvinnor inom samma grupp (se t.ex. Löfgren-Mårtenson 2005b; Sundet 1997). I internationella studier om kvinnor med intellektuell funktionsnedsättning framkommer att de överhuvudtaget inte socialiseras till att ta sexuella initiativ, vare sig hetero- eller homosexuella (McCarthy 1999). Dessutom beskrivs könsstereotypa roller i relationer i både svensk och internationell forskning, där männen med intellektuell funktionsnedsättning tar initiativ och är mer pådrivande än kvinnorna (Barron 2002; Flynn 1989; McCarthy 1999). I senare svenska studier framkommer dock könsöverskridande mönster, där unga män med intellektuell funktionsnedsättning snarare är osäkra på när och om deras sexualitet överhuvudtaget är tillåten (Löfgren-Mårtenson 2005a). De har vid ett flertal tillfällen fått höra att de ska vara ”försiktiga” mot kvinnor och att det är viktigt att aldrig göra något sexuellt mot någons vilja. Konsekvensen blir att det i stället är de unga kvinnorna med intellektuell funktionsnedsättning som styr och tar initiativ till sexuella möten.

Cripteorins användbarhet

Låt oss då avslutningsvis återknyta till den inledande frågan om cripteorins användbarhet för granskningen av synen på sexualiteten hos personer med intellektuell funktionsnedsättning. Vi kan först konstatera att McRuer (2006) överhuvudtaget inte nämner intellektuella funktionsnedsättningar i sin bok. I stället utgår resone-

mangen från personer med fysiska funktionsnedsättningar, som har en röst, som kan skriva böcker och organisera proteströrelser, som den aktiviströrelse som internationellt sett kallas disability-rights-movement (se t.ex. Shakespeare 2000). Men borde inte personer med intellektuell funktionsnedsättning ändå kunna inkluderas, utifrån sina livsvillkor? Även Sandahl (2003) menar att begreppet *crip* borde kunna expanderas, precis som *queer* hittills gjort, till att innefatta fler grupper med tanke på dess flytande och föränderliga karaktär. Förvisso konstaterar hon att hon aldrig hört en icke-funktionsnedsatt kalla sig ”*crip*” (jämfört med att heterosexuella numera kan kalla sig *queer*), men att det torde vara möjligt (*ibid.*). Men frågan är om alla personer med intellektuell funktionsnedsättning på egen hand har samma möjligheter att uppfatta vad det innebär att ”omfamna sitt stigma” och att ladda ordet ”*crip*” med något positivt? Kanske ligger ansvaret då i större utsträckning på omgivningen att erbjuda och öppna upp för dessa möjligheter?

Dessutom skulle *cripteori* kunna användas till att utforska möjligheten till privata sfärer, där även personer med intellektuell funktionsnedsättning skulle kunna ge uttryck för sin sexualitet på ett sätt som anses socialt accepterat. Med hjälp av *cripperspektiv* kan man problematisera varför och hur normatens sexualitet, som oftast sker just i det fördolda, anses som det gängse och accepterade. Genomgången har också visat på *scripteorins* användbarhet för att knyta an till *cripteori*, och ytterligare stärka ett normkritiskt perspektiv. Det sexuella ”*manus*” som riktas till personer med intellektuell funktionsnedsättning rörande sexualitetens när, var, hur, med vem och varför är tydligt mer restriktivt än det som riktas gentemot normaten. Därtill finns en större flexibilitet för normaten att förhålla sig till det egna sexuella *scriptet*, medan den enskilde med intellektuell funktionsnedsättning lever i en beroendesituation som

gör det svårare att uttrycka sexualiteten ”i smyg” utan andras insyn eller att protestera mot kontrollen och restriktionerna.

Cripteorins ifrågasättande av kategorier innebär som nämnts att man inte gör någon begreppslig skillnad mellan personer med olika typer av funktionsnedsättningar. I grunden handlar det om att alla människor har olika former av behov – från spädbarns behov av omvårdnad över föräldrars behov av barnpassning och yrkesarbeters av banktjänster etc. till dödas behov av begravning – utan att de för den skull stämpas som ”funktionsnedsatta” och betraktas som värda medlidande eller förakt. Som denna genomgång visat handlar det om val av perspektiv och viljan att bana väg för nya sätt att se på människor och att utmana det som till synes först kan verka självklart och givet. Cripteoretiska perspektiv och begrepp kan därför mycket väl användas för att granska livssituationen även för personer med intellektuell funktionsnedsättning: synlighet, aktörskap och stigmahantering gäller ju även här. Ett exempel är hur integreringen i samhället ofta har lett till att makten har förskjutits från institutionspersonal till assistenter och annan omsorgspersonal istället för till den enskilde med intellektuell funktionsnedsättning. Med utgångspunkt i cripteorin är det då möjligt att problematisera begrepp som normal och normalisering. Vad ska man som intellektuellt funktionsnedsatt normaliseras till? Vad är måttstocken för målet? Utifrån vems eller vilkas perspektiv, behov och önskemål? Denna redogörelse har visat att allt detta tenderar att bestämmas av omgivningens tolkningar av hur ett ” normalt ” liv ska levas, och inte av dem det gäller. Därför kan cripteori även vara användbar i utbildningar för personal som möter personer med intellektuell funktionsnedsättning i sitt arbete och som då kommer i kontakt med andra människors privatliv på ett sätt som man sällan annars gör.

Eftersom cripteori äger styrkan att bygga broar mellan aktivism

och akademi (Berg & Grönvik 2007:4), torde det vara angeläget för framtida handikappforskning att i större utsträckning inkludera personer med intellektuell funktionsnedsättning både i forskningsdesign och i val av metoder. Om forskarens och normatens utgångspunkter är det självklara riskerar nyanserad och mångfasetterad kunskap att osynliggöras, och de "utvecklingsstördas sexualitet" att fastställas som onormal. Det blir då också viktigt att kritiskt granska handikappforskningens livsvillkorsstudier, som visar på skillnader mellan personer med och utan funktionsnedsättningar (jfr Tideman 2000; Tøssebro 1996). Orsaken är att det är normatens liv som är utgångspunkten för det ideala, och då är vi tillbaka i frågan om och till vad som människor med intellektuella funktionsnedsättningar ska normaliseras. Vill, kan och har alla möjlighet att uppnå idealet med heterosexuella parförhållanden, barn och familj? Med hjälp av cripteori kan således uppfattningar om det ideala livet analyseras, och cripteorin kan avtäcka och problematisera de antaganden som ofta präglar handikappforskningen.

Men att granska sexualiteter hos personer med intellektuell funktionsnedsättning i detta gränsland mellan queer och crip kan också ha sina begränsningar, då utgångspunkterna i analysen riskerar att bli otydliga och förvirrande. För vems skull är det då som ännu ett teoretiskt perspektiv läggs på sexualiteten hos personer med intellektuell funktionsnedsättning? Är det forskaren som inte vill tillhöra den traditionella handikappforskningen, utan hellre en "hip" crip-rörelse? Dessutom har denna genomgång visat att cripteori inte är tillräcklig för att analysera forskningsfältet, bara genom att jag behövt kombinera den med teorin om sexuella script. Intellektuella funktionsnedsättningar inkluderas sällan i cripinspirerad forskning och mera arbete krävs för att lösa de problem som uppstår kring aktörskap, stigma och synlighet.

Trots denna begränsning torde en strävan efter ett byte av fokus till att granska det ”normala”/icke-funktionsnedsatta istället för det ”onormala”/funktionsnedsatta skapa nya kunskaper och synliggöra dolda diskurser som ligger till grund för det traditionella bemötandet och den gängse synen på sexualiteten hos människor med intellektuell funktionsnedsättning. En australisk studie beskriver exempelvis hur man kan arbeta med dessa frågor genom att utmana den dominerande konstruktionen av sexualiteten som en biologisk funktion, som anses farlig och som består av penetrering (Chivers & Mathieson 2000). Istället ges röst till en mindre dominant diskurs som fokuserar njutning, nöje och intimitet utifrån funktionsnedsattas egna perspektiv. Nya betydelser och innebörder kan ges till begreppet intellektuellt funktionsnedsatt genom att studera det icke-intellektuellt funktionsnedsatta. Kategoriseringar såsom hetero-homo, normal-onormal, funktionsnedsatt-funktionsduglig synliggörs på så vis och kan därmed diskuteras och granskas. Och det kan väl aldrig vara fel – utan bara hip?!

LOTTA LÖFGREN-MÅRTENSON, docent, auktoriserad klinisk sexolog, är verksam vid Malmö högskola. Hennes forskningsområden är främst ungdomar med intellektuella funktionsnedsättningar och sexualitet; kärlek och sex på Internet; unga och pornografi och professionaliseringen av sexologer. Hon är även styrelsemedlem i World Association for Sexual Health.

REFERENSER

- Abbott, David. & Joyce Howarth. *Secret loves, hidden lives? Exploring issues for people with learning difficulties who are gay, lesbian or bisexual*, Bristol 2005.
- Ahlm, Jenny. *Förståndshandikappade föräldrar – barnet, föräldrarna och sambället*, Lunds universitet, Sociologiska institutionen, 2000.
- Atkinson, Dorothy, & Jan Walmsley. "A woman's place: issues of gender", i Terry Philpot & Linda Ward (red), *Values and visions: changing ideas in services for people with learning difficulties*, Oxford 1995:218–231.
- Barron, Karin. "Who am I? Women with learning difficulties (re)constructing their self-identity", *Scandinavian Journal of Disability Research* nr 1/2002:58–79.
- Berg, Susanne & Lars Grönvik. *Crip Theory – en preliminär positionering*, Stockholms Universitet, Centrum för genusstudier 2007 (<http://www.kvinfo.su.se/seminarieserier/CripTheory-enintroduktion.pdf>).
- Brown, Hilary. "An ordinary sexual life?' A review of the normalisation principle as it applies to the sexual options of people with learning disabilities." *Disability & Society* nr 2/1994:123–144.
- Brown, Hilary & Helen Smith. "Assertion, not assimilation: a feminist perspective on the normalisation principle", i Hilary Brown & Helen Smith (red) *Normalisation: a reader for the nineties*, London & New York 1992/1998:149–171.
- Chivers, Jane & Sue Mathieson. "Training in sexuality and relationships: an Australian model", *Sexuality and Disability* nr 1/2000:73–80.
- Engwall, Kristina. *"Asociala och imbecilla": kvinnorna på Västra Mark 1931–1967*, Örebro 2000.
- Ericson, Lisa. *Från könlös och avsexualiserad till sexuell och kåt: en intersektionell studie om sexualitet och funktionshinderskap utifrån ett cripteoretiskt perspektiv*, Masteruppsats, Stockholms universitet, Centrum för genusstudier, Stockholm 2010.
- Flynn, Margaret. *Independent living for adults with mental Handicap: "A place of my own"*, London 1989.
- Forsberg, Margareta. *Ungdomar och sexualitet – en forskningsöversikt 2005*, Stockholm 2006.

- Foucault, Michel. *Sexualitetens historia: Viljan att veta*. Uddevalla 1976/2002.
- Färm, Kerstin. ”Socialt problem” eller ”Som andra och i gemenskap med andra”: föreställningar om människor med utvecklingsstörning, Linköping 1999.
- Gagnon, John H. ”The explicit and implicit use of the scripting perspective in sex research”, *Annual Review of Sex Research* nr 1/1990:1–43.
- Gagnon, John H. & William Simon. *Sexual conduct: the social sources of human sexuality*. Second edition, Chicago 2005.
- Garland-Thomson, Rosemarie. *Extraordinary bodies: figuring physical disability in American culture and literature*, New York 1997.
- Goffman, Erving. *Stigma: Den avvikandes roll och identitet*, Stockholm 1973.
- Gustavsson, Anders. ”Integrering som motkultur: erfarenheter från den första integreringsgenerationen”, i Tullie Rabe & Anders Hill (red), *Boken om integrering: Idé, teori, praktik*, Trelleborg 1996/2001.
- Gustavsson, Anders, & Märten Söder. *Social forskning om människor med psykisk utvecklingsstörning*. FoU-rapport 1990:1, Stockholm 1990.
- Held, K. R., ”Ethical aspects of sexuality of persons with mental retardation.” *Sexuality and Disability* nr 4/1992:237–243.
- Hällö, Johanna. *Sex och samlevnadsundervisning i grundsärskolans åk 6–10 och gymnasiesärskolans nationella program*, Malmö högskola, Lärarutbildningen, Malmö 2010.
- Jönsson, Lars-Eric. ”Ett skarpt vapen – om sterilisering som alternativ till anstaltsvistelse”, i Gunnar Broberg (red.) *Fem uppsatser om sterilisering i Sverige*, Lund 2000.
- Kollberg, Evy. *Omstridda mödrar: en studie av mödrar som förtecknats som förstånds-handikappade*, Stockholm 1989.
- Kulick, Don. ”Inledning”, i Don Kulick (red), *Queersverige*, Stockholm 2005a.
- Kulick, Don ”400 000 perversa svenskar”, i Don Kulick (red), *Queersverige*, Stockholm 2005b.
- Ludlow, Barbara. ”Contemporary issues in sexuality and mental retardation.” *Advances in Mental Retardation and Development Disabilities* nr 4/1991:1–26.

- Löfgren-Mårtenson, Lotta. *Får jag lov? Om sexualitet och kärlek i den nya generationen unga med utvecklingsstörning*, Lund 2005a.
- Löfgren-Mårtenson, Lotta. *Kärlek.nu: om Internet och unga med utvecklingsstörning*, Lund 2005b.
- Löfgren-Mårtenson, Lotta. "The invisibility of young homosexual women and men with intellectual disabilities", *Sexuality and Disability* nr 1/2009a: 21–26.
- Löfgren-Mårtenson, Lotta. *Hur gör man? Om sexualkunskap i särskolan*, Varberg 2009b.
- Löfgren-Mårtenson, Lotta. "I want to do it right! A pilot study of Swedish sex education and young people with intellectual disability", *Sexuality and Disability*, publicerad on-line 3 december 2011 (DOI 10.1007/s11195-011-9239-z).
- Mallander, Ove. *De hjälper oss till rätta: normaliseringsarbete, självbestämmande och människor med psykisk utvecklingsstörning*, Lund 1999.
- McCall, Leslie. "The complexity of intersectionality", *Journal of Women in Culture and Society* nr 3/2005:1771–1880.
- McCarthy, Michelle. *Sexuality and women with learning disabilities*, London & Philadelphia 1999.
- McConkey, R. & Ryan, D., "Experiences of staff in dealing with client sexuality in services for teenagers and adults with intellectual disability", *Journal of Intellectual Disability Research* nr 1/2001:83–87.
- McRuer, Robert. *Crip Theory: cultural signs of queerness and disability*, New York 2006
- Nordeman, Margareta. *När känslan tar över: sexualitet, utvecklingsstörning, autism*, Falun 2005.
- Peterson, Gerd. "Specifik och generell lagstiftning", i Magnus Tideman (red), *Perspektiv på funktionshinder & handikapp*, Falun 1996.
- Rydström, Jens. "Crip-teori om sex och funktionsnedsättning" *Framtider: Tema sexualitet* nr 4/2009: 21–24.
- Rydström, Jens. "Crip – att omfamna sitt stigma." *Forskning om funktionsnedsättning pågår* nr 1/2010:6–7.

- Røthing, Åse, & Stine Helena Bang Svendsen. "Homotolerance and heterosexuality as Norwegian values", *Journal of Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Youth* nr 2/2010:147–166.
- Sandahl, Carrie. "Queering the crip or crippling the queer? Intersections of queer and crip identities in solo autobiographical performance", *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies* nr 1/2003:225–56.
- Shakespeare, Tom. "Disabled sexuality: towards rights and recognition", *Sexuality & Disability* nr 3/2000:159–166.
- Socialstyrelsen. *Föräldrar med utvecklingsstörning och deras barn: vad finns det för kunskap?* Artikelnr. 2005-123-3.
- Socialstyrelsen. *Frågor och svar: Funktionsnedsättning och funktionsbinder*, Stockholm 2007, <http://www.socialstyrelsen.se/fragorochsvar/funktionsnedsattningochfunktion> (besökt 1 september 2011).
- Sundet, Marit. *Jeg vet jeg er annerledes – men ikke bestandig: en antropologisk studie av hverdagslivet til fem personer med psykisk utviklingshemming*, Uppsala 1997.
- Tideman, Magnus. *Normalisering og kategorisering: om handikappideologi og velferdspolitik i teori og praktik for personer med utvecklingsstörning*, Sollentuna 2000.
- Thompson, David. "The sexual experiences of men with learning disabilities having sex with men; Issues of HIV prevention." *Sexuality and Disability* nr 3/1994:221–242.
- Tøssebro, Jan. *En bedre hverdag? Utviklingshemmedes levekår etter HVPU-reformen*. Oslo 1996.
- Walmsley, Jan. "Women first: lessons in participation", *Critical Social Policy* nr 2/1993:86–99.
- Williams, Fiona. "Women with learning difficulties are women too", i Mary Langan & Lesley Day (red), *Women, oppression and social work: Issues in anti-discrimination Practice*. London 1992:149–168.

NOTES

1. Exempelvis den svenska politikern och f.d. vice statsministern Mona Sahlin's uttalande om "mer queer i politiken" (se Kulick 2005a:14).
2. Begreppet intellektuell funktionsnedsättning rekommenderas sedan 2007 av Socialstyrelsen (2007) istället för "utvecklingsstörning". Man avråder även från "handikapp", och definierar begreppet funktionshinder utifrån betydelsen hinder i samspel med omgivningen.
3. I amerikansk engelska görs skillnad mellan funktionshinder och funktionsnedsättning, vilka båda översätts med *disability*.

ABSTRACT

This article examines the value of using Crip Theory by investigating what is considered normal sex life for people with intellectual disabilities in Sweden. By combining Crip Theory with Gagnon and Simon's sexual scripting theory, it concludes that Crip Theory can be of use for researchers and activists, and also suitable for educating staff members, in that it questions sexual norms that are most often taken for granted. However, due to the fact that research or activism inspired by Crip Theory seldom includes intellectual disabilities, its usefulness is limited, and more work is needed to solve problems surrounding agency, stigma and visibility.